

УДК 371.124.041

САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

Віра Волкова

*Мелітопольський державний педагогічний університет
вул. Леніна, 20, 72315 Мелітополь, Запорізька обл., Україна*

Висвітлено деякі аспекти проблеми самоосвіти педагога; розглянуто категоріальний апарат самоосвітньої діяльності, її структуру і функції, головні умови здійснення; акцентовано на цілісному процесі удосконалення особистості, де суб'єктивний бік визначає її якісні характеристики, сприяючи реалізації самостійності педагога та активізації його творчого потенціалу.

Ключові слова: самоосвітня діяльність, професійна культура, самовдосконалення, самовиховання, самодіяльність, творчість.

Загальний погляд на сучасний стан людства дає змогу виявити велику кількість проблем, суперечностей, зумовлених невідповідністю між рівнем освіти і виховання, що зростає, та освіченістю. З огляду на це порушена проблема має особливе значення в сучасних умовах розбудови освіти, потребує ретельного вивчення, узагальнення та критичного переосмислення спадщини видатних педагогів, науковців, практиків, які вважають самоосвіту педагогів засобом розв'язання цієї проблеми.

Питання, пов'язані із самоосвітньою діяльністю, хвилювали багатьох учених, мислителів, науковців від часу виникнення педагогіки як науки. Вагомий внесок у розвиток цієї проблеми зробив ще Ф.-А.-В. Дістервег, який, звертаючись до педагогів, говорив, що метою всього їхнього життя має бути прагнення ніколи не залишати найшляхетнішу та найвеличнішу справу самоосвіти; бо виховувати та навчати інших можливо, поки продовжуєш працювати над власним вихованням та освітою. К. Ушинський вважав, що найважливішою професійною якістю особистості педагогів є постійне прагнення до самовдосконалення, яке передбачає саморозвиток, самовиховання, самоосвіту.

Порушена проблема відображена в працях Я. Коменського, Г. Сковороди, Х. Алчевської, О. Духновича, Я. Чепіги, С. Русової, С. Шацького, В. Сухомлинського та інших. У своїх судженнях видатні педагоги, науковці зазначали, що "самоосвіта" – це розвиток мислення, який здійснюється якісно тільки в процесі постійного вдосконалення особистості. Стверджуючи завдання, ідеї, мету, напрямки, умови розвитку самоосвітньої

діяльності, вони вбачили завдання самоосвітньої діяльності в тому, щоб виробити здатність розуміти внутрішній духовний світ дитини та вміння розбиратися у всіх педагогічних проблемах [5, с. 17].

Самостійну пізнавальну діяльність зазвичай розглядають як активну діяльність особистості, спрямовану на виконання поставленої мети, пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування і розвиток умінь і навичок, а також їх узагальнення та систематизацію [1, с. 18].

Учені стверджують, що ефективність формування культури майбутніх педагогів залежить від таких умов:

- неперервності та системності процесів розвитку професійної культури у процесі діяльності, побудови змісту й структури навчально-виховного процесу відповідно до завдань та основних компонентів педагогічної культури;
- орієнтації педагогічного процесу на суб'єктивну позицію студента як носія загальнолюдських та культурних цінностей;
- формування позитивної мотивації студентів до навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності і професійної культури;
- залучення студентів до діяльності, яка моделює їхню майбутню професійну діяльність;
- виховання потребує постійного вдосконалення (самоосвіти, саморозвитку, самовиховання);
- створення сприятливого мікроклімату [5, с. 17].

Головною метою майбутніх учителів має бути така: якомога краще підготуватися до майбутньої професійної діяльності. Змістом професійного самовиховання студентів повинні бути всі професійно значущі риси особистості, що охоплюють як світогляд, так і фізичне здоров'я. Якісна характеристика професійної підготовки вчителів залежить не лише від кількості засвоєних знань, а й від емоційно-мотиваційного розвитку, творчого педагогічного мислення, сформованості педагогічно вагомих вольових звичок, рівня психічного розвитку, уміння критично аналізувати свою діяльність [1, с. 15]. Самоосвітня діяльність має передбачати удосконалення як у професійному, так і загальнокультурному розвитку. Метою самоосвітньої діяльності можуть бути компенсація недоліків базової освіти педагогів, адаптація до нових знань, до професійної культури, розвиток творчого потенціалу.

У педагогіці самоосвіта, самоаналіз належать до категорій, пов'язаних із внутрішніми чинниками розвитку особистості, в поєднанні з такими поняттями, як самопізнання, самокерування, самовиховання, самонавчання і самодіяльність. Особливої актуальності проблема самоосвітньої діяльності набуває у зв'язку з розробкою концепції безперервної освіти в системі формування професійної культури.

Поняття самоосвіта є багатоаспектним не лише за своїм змістом, а й за структурою, тому в науковій літературі важко знайти його універсальне визначення. Переважну більшість досліджень присвячено вивченню зовнішніх характеристик цієї категорії і висвітленню загальних питань підготовки вчителя: ролі, завдань, соціальних функцій; окремих аспектів діяльності; засобів, методів, умов. Однак для підвищення рівня педагогічної майстерності важливим є аналіз суттєвих, глибинних сторін самоосвіти як складного феномена, який є, з одного боку, органічною частиною професійної підготовки вчителя. А з іншого, його розглядають як загальний розвиток особистості, що зберігає чітко визначені цілі загального і професійного вдосконалення суб'єкта педагогічної діяльності. Співвідношення цих провідних цілей самоосвіти дає можливість конкретизувати необхідні умови її організації й підвищення ефективності в сукупності життєвих проявів виховання, охарактеризувати самоосвіту як цілісний процес, який, не обмежуючись набуттям професійного досвіду, передбачає різнобічне вдосконалення особистості.

У педагогічних працях, присвячених самоосвіті педагога, простежується декілька підходів: спрямованість на формування професійної педагогічної майстерності (І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, І. Більченко); акцентування ролі особистісного розвитку, самопізнання, самовиховання (О. Борденюк, Р. Гаріф'янов, С. Єлканов, А. Кагальняк, О. Кучерявий, М. Поташник, О. Яцій); розгляд самоосвіти як формування окремих рис суб'єкта (Н. Сафонова, Н. Кузьміна, В. Буряк, Л. Кондрашова, Ф. Гоноболін).

Аналіз науково-дослідних джерел дає підставу стверджувати, що самоосвіта може виконувати дві головні функції: освітню і виховну. У процесі виконання освітньої функції самоосвіта є інструментом набуття професійного досвіду, що ґрунтується на набутті й практичному використанні різного типу педагогічних знань (загальноінформаційних, теоретичних, прикладних). У процесі застосування цих знань відбувається їхнє поглиблення, закріплення, а також конкретизація, синтезування. Завдяки цьому праця вихователя стає більш усвідомленою і сприяє удосконаленню його педагогічної майстерності. У педагогічній літературі зазначають, що постійне збагачення психолого-педагогічними і спеціальними знаннями для досягнення високих результатів навчання і успішного керування учінням дітей у процесі оволодіння ними основами певної науки стає одним із найважливіших напрямів професійно-педагогічної освіти вчителя.

Акцентуючи на значущості освітньої функції, чимало дослідників визначають самоосвіту як самостійну (самокеровану) діяльність, спрямовану на здобуття знань, які виходять за межі навчальних планів і програм (І. Бочар, А. Громцева, Л. Каразян, О. Мартинов). Зокрема, Л. Каразян, розглядаючи

готовність до самоосвіти, пов'язує її з умінням самостійно набувати і застосовувати набуті знання в різних видах діяльності.

У разі виконання виховної функції самоосвіта спрямована на духовний розвиток особистості, її самовдосконалення, розширення кругозору, ерудиції, світоглядних позицій. Самоосвіту класифікують і як важливу складову самовиховання. На думку Г. Зборовського і Є. Шуклиної, самоосвіту неправомірно вважати лише простим продовженням освіти, пізнанням навколишнього світу. “У процесі самоосвіти людина пізнає себе, розвиває свої інтелектуальні здібності, волю, самодисципліну, наполегливість, цілеспрямованість” [2, с. 27].

Отже, у самоосвіті, крім освітньої сторони, наявна і виховна, яка характеризує здатність педагога до самопізнання і саморозвитку особистості. Самоосвіта має різнобічний характер: вона охоплює не лише професійну діяльність, а й діяльність поза професійною сферою. У цьому разі різнобічність інтересів, нахилів і захоплень створює певне співвідношення, в якому професійний інтерес, моделюючи структуру інтересів людини, визначає їхній зміст, перетворюючи різнобічну самоосвіту педагога в цілісний процес професійного самовдосконалення особистості, в якому діалектично взаємодіють освітня і виховна функції. Характерною особливістю цих функцій є їхня взаємозумовленість.

Отже, в самоосвіті вихователя можна виділити два аспекти – професійний і особистісний. Професійний спрямований на вирішення завдань, пов'язаних із педагогічною діяльністю, а особистісний охоплює коло інтересів, захоплень і нахилів, що перебувають за її межами.

Ми розглядаємо самоосвіту як цілісний процес удосконалення особистості, що ґрунтується на взаємодії та взаємопроникненні двох рівнозначних сторін (суб'єктивної та об'єктивної), які нерозривні в цій діяльності. Саморегульований характер самоосвіти виявляється в тому, що вихованець є об'єктом керування і суб'єктом, який самостійно визначає цілі і завдання власної пізнавальної діяльності, здійснює і контролює її, використовує одержані результати в навчально-виховному процесі, аналізує та оцінює їх, прогнозує наступний саморозвиток. У руслі такого розуміння самоосвіти саме суб'єктивна сторона визначає її якісні характеристики, сприяючи реалізації самостійності педагога і будучи передумовою пробудження та активізації його творчого потенціалу.

Зазначимо, що об'єктивна сторона самоосвіти залежить від розвитку суб'єктивних процесів, тобто від того, наскільки глибоко педагог здатний пізнавати, перетворювати свій внутрішній потенціал. Адже потенційна діяльність не зводиться до нагромадження індивідом нових надбань (знань, умінь, навичок), не вичерпується змінами, які виникають у безпосередніх продуктах самоосвіти, а охоплює час перероблення, переосмислення,

систематизацію та узагальнення того, що засвоєно в процесі пізнавального акту.

Певна річ, самостійність може виявлятися і на рівні репродуктивної діяльності педагога, основу якої становить відтворення готових зразків дій, традиційних норм і приписів, оскільки творчі та репродуктивні складові педагогічної діяльності перебувають у гармонічному взаємозв'язку. Однак проблема підвищення ефективності і поліпшення якості педагогічних результатів значною мірою пов'язана з розвитком творчого потенціалу. Загальний соціальний прогрес суспільства, інтенсивність нагромадження наукових знань потребують високого рівня продуктивності особистості. З огляду на це підготовка майбутнього педагога, який уміє творчо мислити, є актуальним завданням сучасності.

Зважаючи на те, що система самоосвіти педагога – це цілісний процес удосконалення його особистості, творчість стає суб'єктивною характеристикою кожного компонента системи. Наукова педагогічна література виділяє певні риси, які характеризують творчу особистість майбутнього педагога. Передусім сучасні дослідники акцентують на таких важливих для педагогічної діяльності творчих рисах, як високий рівень компетентності, розвинуте педагогічне мислення, прагнення до творчого пошуку, володіння педагогічною технікою, педагогічний досвід, досить високий рівень інтелектуальних умінь, уява та інтуїція.

У розв'язанні цього завдання орієнтуються на самобутню особистість педагога, якій не властиві прояви формалізму, догматизму. Таку особистість не можна формувати частинами, оскільки вона становить цілісне утворення і виявляється в багатогранній єдності особистісних рис, які неможливо вдосконалювати і розвивати тільки внаслідок набуття професійного досвіду. Лише в різнобічній змістовно організованій діяльності можливе виховання багатой, наділеної різними творчими здібностями особистості педагога.

Із пошуком творчого “Я”, яке стає інтегруючою рисою особистості, тісно зв'язане її самовдосконалення. Саме поняття творчості у вищому розумінні передбачає поняття індивідуальності. Творчість є механізмом ефективного розвитку педагога, джерелом його руху до удосконаленості. Без усвідомлення розуміння власної індивідуальності різнобічна самоосвіта може призвести до нівелювання особистості, втрати свого “Я”. Тому справжній смисл самовдосконалення майбутнього вчителя полягає не в кількісній багатогранності особистісних рис, а в розумінні власної індивідуальності, яка має свій “комплекс” характеристик, а також копійкою праці над її розвитком і збагаченням.

Цілісний процес удосконалення педагога передбачає, з одного боку, розвиток найсильніших, найяскравіших рис його особистості, які є опорою його професій, а водночас охоплює розвиток особистісних інтересів,

захоплені і нахилі поза професійною діяльністю. Отже, визначення індивідуальності і її формування стає важливою частиною цілісного процесу вдосконалення педагога й охоплює два аспекти його самоосвіти: професійний і особистісний. Зазначимо, що професійний має особистісний характер, а різнобічне вдосконалення особистості вихователя поза професійною діяльністю спрямоване на становлення, розвиток і вдосконалення його як професіонала-педагога.

Характерною особливістю самовдосконалення є динаміка розвитку самопізнання, самовиховання і врешті-решт саморозвитку особистості педагога. Вона виражає цілісність, різнобічність, саморегуляцію, що створює передумови для розуміння самоосвіти як цілісної самокерованої динамічної системи зі своїми суб'єктивно-об'єктивними залежностями.

Деякі автори зазначають, що виявити творчу індивідуальність можна за активністю, ініціативою, самостійністю, адекватною самооцінкою, характером самостереження, власним ставленням до світу. Хоча рівень виявлення цих параметрів буває неоднаковим, найважливішою серед них є самостійність.

Оскільки система самоосвіти педагога є відкритою і саморегульованою, рушійною силою її розвитку стає взаємодія двох чинників: зовнішнього та внутрішнього, коли зовнішніми детермінантами професійного самовдосконалення є соціальні вимоги суспільства, вплив навколишнього середовища, а також сукупність педагогічних впливів.

Отже, проблема самоосвіти педагога за своїм змістом є багатопланою, її вивчення потребує систематизації різноманітних аспектів самовдосконалення особистості педагога в цілому. Для вирішення цього завдання потрібно майбутнім учителям взаємопов'язувати об'єктивну та суб'єктивну сторони удосконалення; єдність професійного і особистісного аспектів; реалізовувати творчу індивідуальність та спрямованість самоосвіти на професійну підготовку. Саме такий педагог потрібен сучасності, педагог з новим, якісним баченням проблеми освіти, педагог-творець, професіонал, невтомний дослідник-новатор, здатний швидко перебудувати напрям і зміст діяльності відповідно до зміни технологій та вимог суспільства, вчитель, який допоможе учневі сформувати генетичну потребу в творчій самостійності, реалізації себе як всебічно розвиненої особистості [4, с. 11].

-
1. *Зборовский Г., Шуклина Е.* Самообразование – парадигма XXI века // Высшее образование в России. 2003. № 6. С. 25–32.
 2. *Єлканов С. Б.* Основи професійного самовиховання майбутнього вчителя. Педагогічна творчість і майстерність. К., 2000.

3. *Салій С. І.* Самоосвіта молодого вчителя // Радянська школа. 1991. № 1. С. 86.
4. *Сафонова Н.* Творчий педагог – фундатор формування творчої особистості // Рідна шк. 2003. № 2. С. 10–11.
5. *Черньоків Я.* Особливості формування професійної культури майбутнього вчителя // Рідна шк. 2002. № 12. С. 15–17.

SELF-EDUCATIONAL ACTIVITY AS A PART OF TEACHER'S PROFESSIONAL CULTURE

Vira Volkova

*State Pedagogical University of Melitopol,
Lenin Str., 20, UA-72315 Melitopol, Ukraine*

This article deals with some aspects of teacher's self-education; reveals the categorical apparatus of self-educational activity, its structure and functions. It focuses on the completeness of the personality improvement process where the subjective side determines its qualitative characteristics promoting teacher's independence realization and activation of his/her creative potential.

Key words: self-educational activity, professional culture, self-improvement, self-education, self-activity, creativity.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008
Прийнята до друку 25.09.2008